

Sufi Perspektif

Kadir ÖZKÖSE*

TASAVVUFA YÖNELİK
İÇ TENKİT

Sûfilerin otokontrol mahiyetinde kendilerine yönelik gerçekleştirdikleri yapıcı ve uyarıcı eleştirilere iç tenkit denilmektedir. Tasavvufî düşüncenin kuramcı ve ideologlarının her konuda hemfikir olmadıkları bir gerçektir. Temel tasavvufî terimlerin bile detaylarında birbirinin tam zıddını savunan mutasavvıflar oldukça fazladır. Bâyezîd-i Bistâmî, Hallâc-ı Mansûr, Ebû Saîd Ebü'l-Hayr ve İbnü'l-Arabî örneğindeki tartışmalı isimlerin nasıl bir sûfî olduklarına dair sorulara, sûfiler farklı cevaplar vermişlerdir. Kimilerine göre bu isimler, “büyük sûfilerdir”, kimilerine göre “yanılmışlardır”, kimilerine göre de “onların durumlarını Allah bilir” deyip geçiştirmişlerdir. “Vahdet-i vücûd nasıl bir sistemdir?” şeklinde sorulan soruya da benzer yaklaşımlar sergilemişlerdir.

Sûfilerin iç tenkit mekanizması, tasavvufî düşünce için bir “emniyet sübabı” olmuştur. Çünkü kalbî ve hissî tarafı ağır basan tekke düşüncesinin üzerinde böyle bir kontrol olma-

saydı, dinî esasların çok uzağına düşen yorumlara gitmesi söz konusu olabilirdi.¹ İslâmî ilimler mozağının bir parçası olan tasavvuf anlayışının hakîkisi de sahtesi de, ehli de nâ-ehli de, nâ-ehli yüzünden düşmanı da, âşığı da, ifrata düşenleri de tefritte kalanları da vardır.

Hallâc-ı Mansûr, İmâm-ı Gazâlî, İbnü'l-Arabî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi büyük

İnsanda fitrî bir olgu olan hakîkati arama mâcerâsını kendi şahsî menfaatleri doğrultusunda kullanmaya çalışanlar, her dönemde bulunabilmektedir. Aslında bu durum, tasavvufun kurumsallaşmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren şikâyet konusu olmuştur. Tasavvufu kendi şahsî çıkarları doğrultusunda kullanma çabaları, bizzat mutasavvıflarca, içinde buldukları dönemler-

“Gönlün sınır tanımaz dünyasında yaşanan nüktelerle, dinin esasları arasındaki hassas dengeyi gözeten sûfiler, bu konuda meslektaşlarını sürekli ikaz etmişler, dengeyi bozanların dikkatlerini çekmişler, konuyu “iyi bir mü’min olma” noktasında yoğunlaştırmak istemişlerdir.”

mutasavvıflar, zâhir ulemâsı bir yana bizzat bazı mutasavvıflar tarafından bile eleştirilmişlerdir. Büyük sûfiler arasındaki görüş ayrılıkları, belli bir usul dâhilinde mutasavvıfların yekdiğerini eleştirmelerine sebep olmuştur. Dolayısıyla tasavvufta her zaman bir otokritik ve özeleştirme mevcut olmuştur.²

de tenkit edilmiş, hatta artık bu yolun hakîkî erlerinin kalmadığı ve isteğin zayıfladığı, netice olarak da tasavvuf yolunun soru ve cevap, kitap ve risale şekline dönüştüğü, mânânın gidip ismin kaldığı, hakîkatin kaybolup suretin peşine düşüldüğü ileri sürülmüştür. Tasavvuftan anlamayanlar sûfilik

iddiasında bulunmuş, sūfilik vasfını haiz olmayanlar tasavvufu süslenmeye özenmiştir. Tasavvufu kabul ettiklerini söyleyenler, davranışlarıyla bu yolu inkâr etmişlerdir.³

Tasavvuf ilminin gelişmesi için birinci derecede hisseye sahip olanlar, aynı zamanda bu düşünce ve yaşama biçimine tenkit yönelen kimselerdir. Gönülün sınır tanımaz dünyasında yaşanan nüktelerle, dinin esasları arasındaki hassas dengeyi gözetken sūfiler, bu konuda meslektaşlarını sürekli ikaz etmişler, dengeyi bozanların dikkatlerini çekmişler, konuyu “iyi bir mü’min olma” noktasında yoğunlaştırmak istemişlerdir.

Sūfilerin ilk asırlardan beri yaptıkları tenkitlerin tek hedefi, dinî sınırları zorlayan tasavvufî yorumları devre dışı bırakmak olmuştur. Çünkü her iş ve meslekte olduğu gibi tasavvufî anlayışın da ortaya çıkmasıyla birlikte, hakîkî olan ve sahte olan gündeme gelmiştir. İlk asırlardan itibaren tasavvuf klasiklerinde zâhid olan, zâhidlik taslayan; sūfî olan, sūfilik taslayan gibi ifadelerle karşılaşmaktadır.

Ortaya koymamız gereken bir diğer gerçek, düşünce sistemlerinin gelişmesinde iç tenkitlerin oynadığı roldür. Tasavvuf gibi, psikolojik hayat ve duygu derinlikli yaşamla iç içe olan bir sisteme dışarıdan yöneltilen tenkitleri, “men lem yezuk lem ya’rif” (Tatmayan anlamaz, bilmez) metoduyla devre dışı bırakmak mümkün-

se de kimse sūfilerin tenkitlerini sükût ile geçiştirmeye kolay kolay cesaret edememişlerdir. Bu açıdan şu söylenebilir: Tasavvufun doğru bir yol takip etmesinde, bu iç tenkit mekanizmasının payı büyüktür.⁴

Tasavvuf içi tenkitlerin asıl hedefi, bâtil tasavvuf zümreleridir. Sūfiler, bâtil ve sapık kollara yönelik eleştiri yöneltirken, alan dışı çevreler bu tenkitleri genellikle şâmil kılmaya kalkışmışlardır. “Heretik, anomist, bî-şer’, bâtil ve merdûd” şeklinde isimler alan Hurûfilik, Noktavîlik ve İbâhîlik gibi birçok sapık tarîkatın kaynağı, İslâm’ın dışındadır. İslâm’ın yayıldığı yerlerde mevcut olan ibtidâi, bâtil ve muharref dinlere ait inanç ve âyinler, bu gibi tarîkatlar içinde yaşama imkânı bulmuştur. Şamanizm, Manizm, Mazdeizm, Zerdüştlük ve Sâbîilik, âdetâ bu gibi tarîkatlar tarafından yaşatılmıştır. Bâtînilik bu gibi tarîkatlar vasıtasıyla varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu gibi bâtil tarîkatlar için doğru olan “Şeriat dışı olma” hükmü hatalı bir genelleme ile tarîkatların bütününe teşmîl edilmiştir. Hak olan amelî ve itikadî mezheplerle bid’at ve dalâlet mezhepleri arasında fark görüldüğü halde, hak olan tarîkatlar ile bâtil olan tarîkatlar arasındaki fark ya hiç görülmemekte veya aradaki fark ehemmiyetsiz görülerek buna değer verilmemektedir. Hâlbuki hak mezheplerle bâtil mezhepler arasındaki fark ne ise, hak tarîkatlar ile bâtil tarîkatlar arasındaki fark da odur.⁵

Sūfliğin çöküşünden yakınma, sūfliğin hemen hemen başlangıcına kadar gider. Yahya b. Muâz (ö. 258/871), müritlerini şu şekilde uyarmaktadır: “Üç insan sınıfından kaçınınız: Düşüncesiz bilginlerden, ikiyüzlü hâfizlardan ve bilgisiz sūfilik taslayanlardan.”⁶ On birinci yüzyıl şairlerinden biri ise şu şekilde seslenmektedir: “Bugün sūfilik, hakîkati olmayan bir ad, oysa eskiden adı olmayan bir hakikat idi. Sūfilik taslayan çok, ama gerçek sūfî yok.”⁷

Ebu’l-Abbas ed-Dineverî aynı sancıyı şu sözleri ile dışavurmaktadır: “(Mukallit sofular) tasavvufun esaslarını bozdular, yolunu yıktılar. Uydurdıkları bir takım isimlerle tasavvufun mânâsını değiştirdiler. Meselâ; tamaha ziyade, edepsizliğe ihlâs, haktan çıkmaya ve uzaklaşmaya şatah, kötü şeylerden zevk almaya tayibe (hoşluk) ve hevese uymaya ibtilâ, dünyaya dönüş yapmaya vasl, ahlâksızlığa savlet, cimriliğe celâdet, dilencilığe amel, terbiyesiz dil kullanmaya melâmet adını verdiler. Eski sūfilerin yolu bu değildi.”⁸

Şirazlı Ebû Abdillâh b. Ba-keveyh, Ebû Ahmed es-Sağîr’in şöyle dediğini nakleder: “Günlerden bir gün bir fakir/derviş gelmiş ve Ebû Abdillâh b. Hafîfe; ‘Bende vesvese var’, demiş. Şeyh de; ‘Öyle zamana yettiğim ki, o zamanın sūfileri şeytanla alay ederlerdi, şimdi şeytan sūfilerle alay ediyor.’ □ demiştir.

Ebû Bekr Muhammed el-Vâsıtî (ö.320/941) ise şu tesbitte bulunmaktadır: “Sahte sofular edepsizliği ihlâs, nefislerinin oburluklarını nimetlerden meşru şekilde faydalanma ve alçaklıkları celâdet hâline getirdiler de, hak olan yolu görmez duruma düştüler ve onun için de çıkmaza saplandılar. Bunların müşâhede ettikleri ve gördükleri mânevî hususlardan bir gelişme olmadığı gibi, huzur içinde ve temiz bir şekilde ibadet etme-

leri de mümkün olmaz. Konuştukları zaman hırsla konuşur, hitap ettikleri zaman kibirli hitap ederler. Nefislerine düşkünlükleri, içlerindeki pislîği haber verir, yenecekler konusundaki oburlukları kalplerinin içinde neyin bulunduğunu açıklar. Göz göre göre Hakk’tan dönen bu kimseleri Allah kahretsin”¹⁰

Bu sancıyı Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî (ö. 465/1073) de eserinde dile ge-

tirmektedir: “İslâm’ın başlangıcından bu yana hiçbir asır yoktur ki, o asırda tarîkat şeyhlerinden biri bulunmasın. O asırlarda tevhîd ilimlerine sahip ve sûflerin imâmı olacak seviyededir. Muhtelif asırlarda görülen düşük ahlâklı, şerîat ile ters düşen, şatahât, türrehât ve hodfürûşluk yapanlara gelince, onlar aslanların yerini tutmak isteyen tilkilerdir. Allah onların şerrinden ümmet-i Muhammed’i korusun.”¹¹

Bâtıl anlayış ve hurâfelerin yaygınlaşmasında tasavvuf ilmine yönelik suçlamalar noktasında öncelikli olarak şu tesbiti ortaya koymamız gerekmektedir: İslâmî ilimler ve sosyal kurumlar bileşik kaplar gibidir. Birinin yükselmesi ve diğerlerinin yerinde sayması veya birinin seviyesinin yukarıda kalması mümkün değildir. İslâm dünyasında gerileme ve çözülme başlayınca bütün ilimler ve kurumlar bundan nasibini almıştır. Medrese, tekke ve ordu üçlüsünün oluşturduğu sosyal müesseseler birbiriyle âhenkli biçimde çalıştıkları, birbirlerini rakip görüp dışlamadıkları zamanlar yüksek seviyede hizmet vermişlerdir. Tekke ve tasavvufi kurumların parlaklığını kaybettiği dönemde, medrese veya ordunun hâlâ parlak hizmetler verdiğini söylemek mümkün değildir. Bu itibarla gerileme ve çözülme bütün kurumlarda birlikte yaşanmıştır.

Tasavvuf ya da başka İslâmî çevrelerde görülen bir takım bid'at ve hurâfelerin temel sebebi bilgi eksikliğidir. Çünkü bugün insanlarda mânevî hayata ilgi, bilginin çok önündedir. Bu ilgiyi doyurup iyiye kanalize edecek gerekli kurumlar olma-

dığı ve dinî bilgilenmede problemler olduğu için insanlar din adına çoğu zaman hurâfelere takılıp kalmaktadır. Hurâfe ve bid'atin tek sebebi vardır, o da cehâlettir. Ehl-i sünnet çizgisinde müteşerri' ve cehâletten kurtulmayı görev sayan tarikatlar, hurâfelerle mücadele etmektedir. Nitekim on dokuzuncu yüzyılda başta Nakşibendiyye'nin Halidiyye kolu olmak üzere pek çok tarikat, ilim ve medrese çevrelerinin de desteğiyle bir tecdîd, yenilenme ve ıslahat hareketi başlatmışlardır.

Bütün bilim dallarında ve kurumlarda olduğu gibi tasavvufta da zaman zaman asıldan uzaklaşmalar ve bir takım sapmalar olmuştur. Bozulmanın temel sebebi liyâkatsizlik ve cehâlettir. Babadan oğula intikal eden şeyhlik anlayışı, liyâkatsiz ve ehliyetsiz kimselerin kolayca şeyhlik makamına oturmalarını sağlamış, bu da tabii olarak bozulma sürecini hızlandırmıştır. Önceleri tasavvufî eğitim için belli bir dinî altyapı sağlanır, ondan sonra tarîkate girilirdi. Önce, tekke ve medrese arasındaki soğukluk bu yapıyı belli bir biçimde menfi olarak etkiledi. Ardından ehliyet ve liyâkatine bakılmadan ehliyetsiz kimseler tekkelere şeyh olmaya başladılar. Liyâkatsizlikler sonucunda yanlışlık hızla artmaya başladı.

Ebü'l-Hüseyin en-Nûrî (ö.295/907) şu sözleri tesbitlerimizi özetler niteliktedir: “Yamalı elbise (eskiden hırka) incileri örterdi (içinde cevher bulunan sūfinin sırtında yamalı elbise bulunurdu). Bugün ise mezbeleliklerdeki leş örtüsü hâline geldi.”¹²

Dipnot

* Prof. Dr.

- 1 Mustafa Kara, Dervişin Hayatı, Sūfinin Kelâmı Hal Tercümelere-Tarikatlar-Istılahlar, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005, s. 51.
- 2 Süleyman Uludağ, Tasavvufun Dili I Mürşid-Mürid-Yol, Mavi Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 164-165.
- 3 Mustafa Kara, “Sūflerin Tenkidleri ve Tasavvufu İhya Faaliyetleri”, Tanımı Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, Sehâ Neşriyat, İstanbul 1991, s. 67-91.
- 4 Kara, Dervişin Hayatı, s. 213-214.
- 5 Uludağ, “Takdim”, Tekkeler ve Zaviyeler, s. 17-18.
- 6 Annemarie Schimmel, Tasavvufun Boyutları, ter. Ender Gural, Ankara 1982, s. 30.
- 7 Schimmel, Tasavvufun Boyutları, s. 30.
- 8 Ebu'l-Kasım Abdülkerim el-Kuşeyri, er-Risale'tu'l-Kuşeyriyye fi İlmî't-Tasavvuf, Haz. Ma'ruf Zerrik, Ali Abdulhamid Baltacı, Daru'l-Hayr, Beyrut 1993, s. 412-413.
- 9 el-Kuşeyri, er-Risale, s. 420-421.
- 10 el-Kuşeyri, er-Risale, s. 439-440.
- 11 el-Kuşeyri, er-Risale, s.378.
- 12 el-Kuşeyri, er-Risale, s. 439.